

Från kategorisering till exkludering

Förändringar i titulerandets funktioner under 1700-talet

HENRIK ÅGREN

Uppsala universitet

I det tidigmoderna Sverige användes titlar i stor utsträckning för att sortera människor i grupper efter ståndstillhörighet eller andra faktorer. Denna artikel behandlar de förskjutningar som ägde rum mellan sådana särskiljande faktorer under 1700-talet. Den visar också att förändringarna under seklet i ännu högre grad bestod i att titulerande fick en ny funktion. Från att ha varit ett sätt att öppet markera människors plats i samhället blev titulerande i allt högre grad ett sätt att markera intimitet och närhet mellan de inblandade parterna.

Inledning

Denna studie handlar om hur skicket att titulera människor i Sverige förändrades under 1700-talet och är den sista i en serie av tre.¹ Mer precis behandlar den hur titlar användes i praxis för att manifesteras social stratifiering. Utgångspunkten är att den traditionella förståelsen av social stratifiering i ståndssamhället har präglats av ett strukturellt perspektiv, baserat på normativa och schematiska källor: befolkningsstatistik, riksdagens indelning etcetera.² I och med den kulturella vändningen har

Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double blind peer review*.

1. De första två är Henrik Ågren, "Status, estate, or profession? Social stratification via titles in 1730s Sweden", *Scandinavian Journal of History* 43:2 (2017) och Henrik Ågren, "Varierande titulatur: En jämförelse av titlar och social stratifiering i tre kalltyper under svensk 1730-tal", *Sjuttonhundratals: Nordic yearbook for eighteenth-century studies* 15 (2018).

2. T.ex. Sven Erik Åström, *Ståndssamhälle och universitet: Universitetsbesöken som socialt fenomen i Österbotten 1722–1808* (Helsingfors 1950) s. 27–28; Ingvar Elmroth, *Nyrekryteringen till de högre ämbetena 1720–1809: En socialhistorisk studie* (Lund 1962) s. 227; Sten Carlsson,

Henrik Ågren (f. 1968) är professor i historia vid Uppsala universitet. Föreliggande arbete har utförts inom projektet *Se ståndssamhället!* finansierat av Riksbankens Jubileumsfond. Två tidigare arbeten inom projektet är publicerade i *Scandinavian Journal of History* 2017 samt i årsboken *Sjuttonhundratals* 2018. Jag vill tacka mina projektkamrater och alla andra kollegor för värdefulla tips och råd.

E-post: henrik.agren@hist.uu.se

historikers intresse däremot alltmer riktats mot praxis: hur människor uppträder, kommunicerar eller betraktar sig själva och andra. Ett av de områden som påverkats av detta intresse är forskning om social klassificering och stratifiering.³

Skillnaden mellan en äldre forskningstraditions fixering vid stabila strukturer och en nyares intresse för aktörer och föränderlighet ska inte överdrivas. Det grundläggande syftet redan med Sten Carlssons banbrytande verk *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865* (1949) var att studera hur sociala gränser förändrades i det sena ståndssamhället.⁴ Detta intresse har präglat både äldre och nyare socialhistorisk forskning. Även nyare forskning har dock framför allt fokuserat på utveckling inom stora grupper över längre tid. I den mån individer eller mindre grupper har undersökts, har fokus legat på stora livsavgörande beslut eller strategier: äktenskapsmönster, nätverk, utbildning, karriärvägar etcetera.⁵

Denna studie utgår i stället från sociala tillhörigheter som var otydliga eller förhandlingsbara i en specifik situation. Fokus vilar inte på exempelvis en borgardotters möjlighet att bli adlig utan på vilka gränser som ansågs mer eller mindre viktiga och tydliga mellan människor. Här erbjuder titulering en god utgångspunkt. Titulering ingick i formell umgängeskultur och säger normalt något om hur en människas sociala tillhörighet och status uppfattades. I dagens samhälle är många titlar

Att byta samhällsklass: Ståndscirkulation och sociala omgrupperingar i det svenska samhället förr och nu (Stockholm 1971) s. 16–17; Kaarlo Wirilander, *Herrskapsfolk: Ståndspersoner i Finland 1721–1870* (Stockholm 1982) s. 12.

3. T.ex. Gareth Stedman Jones, *Languages of class: Studies in English working class history, 1832–1982* (Cambridge 1984); Michael J. Braddick & John Walter (red.), *Negotiating power in Early Modern society: Order, hierarchy and subordination in Britain and Ireland* (Cambridge 2001); Gudrun Andersson, Esbjörn Larsson & Patrik Winton (red.), *Med börd, svärd och pengar: Eliters manifestation, maktutövning och reproduktion 1650–1900* (Uppsala 2003); Sarah Maza, *The myth of the French bourgeoisie: An essay on the social imaginary 1750–1850* (Cambridge, Mass. 2003); Karin Sennefelt, *Politikens hjärta: Medborgarskap, manlighet och plats i frihetstidens Stockholm* (Stockholm 2011); Carl Mikael Carlsson, *Det märkvärdiga mellantinget: Jordbrukares sociala status i omvandling 1780–1900* (Stockholm 2016).

4. Sten Carlsson, *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865: Studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning* (Lund 1949) kap. 1.

5. T.ex. Per Frohnert, *Kronans skatter och bondens bröd: Den lokala förvaltningen och bönderna i Sverige 1719–1775* (Lund 1993) kap. 3.2; Ingvar Elmroth: *Från överklass till medelklass: Studier i den sociala dynamiken inom Sveriges adel 1600–1900* (Lund 2001); Karin Ågren, *Köpmannen i Stockholm: Grosshandlars ekonomiska och sociala strategier under 1700-talet* (Uppsala 2007) kap. 4; Karin Sennefelt, "Young man, find your fortune": Ambition and social mobility among the lower orders in seventeenth-century Sweden", under utg. Ett undantag är C.M. Carlsson (2016).

mer eller mindre socialt neutrala, till exempel herr och fru, men så var inte fallet under 1700-talet. Därför är fenomenet en utmärkt ingång till att undersöka hur social stratifiering fungerade i praxis.

Studier av titulering kan utgå från titlar som preciserar en människas primära sociala position, oftast sysselsättning.⁶ Den typen av titlar kallas i denna studie positionstitlar. Det är dock inte dessa som är undersökningsobjekt utan titlar vars syfte var att visa respekt. Sådana sekundärtitlar fanns i olika versioner. Vanligast var så kallade äretitlar. De bestod alltid av adjektiv – en eller ett par egenskaper som ansågs karaktärisera den omtalade med utgångspunkt från social tillhörighet: välboren, högaktad, dygdesam etcetera. Därtill kom ytterligare några, de flesta med anspelning på kön och/eller civilstånd, till exempel herr och madame, men några också på examen eller kompetens, hantverkarnas mäster är det bästa exemplet.

Det bör påpekas att det kan vara svårt att dra en definitiv gräns mellan positionstitlar och sekundärtitlar. Titeln hustru är till exempel en ren positionstitel i formuleringen "Erik Janssons hustru Annika", men mer av en hövlig sekundärtitel i formuleringen "inför rätten kom hustru Eva Persdotter".⁷ Liknande gäller titlar som exempelvis mäster, magister eller baron. Sådana tvetydigheter är dock endast principiellt problematiska. När titlar förekommer i källmaterialet har det aldrig varit svårt att avgöra hur de bör betraktas.

Titulering reglerades inte i lag, däremot fanns det normativa källor som gav starka rekommendationer.⁸ Ännu mer intressant är dock att undersöka hur titlar fungerade i praxis. Det kan inte förutsättas att de användes konsekvent eller följde de sociala gränser som normalt förknippas med 1700-talets samhälle. Projektets empiriska fokus har därför varit faktisk titulering av konkreta personer, inte normativa källor som etiketsböcker. Den centrala frågan har varit vilka sociala gränser som

6. T.ex. Britt Liljewall, *Bondevardag och samhällsförändring: Studier i och kring västsvenska bondedagböcker från 1800-talet* (Göteborg 1995) s. 314–315; Lennart Ryman, *Salanus, Tunström och Sporrang: Tillnamnsbruk och framväxten av släktnamn i Uppland* (Umeå 2002) s 294; Johan Sjöberg, *Makt och vanmakt i fadersväldet: Studentpolitik i Uppsala 1780–1850* (Uppsala 2002) s. 165; Esbjörn Larsson, "Att studera titlar som kapital: En teoretisk diskussion kring militära titlar i 1700-talets svenska samhälle", i Andersson, Larsson & Winton (red.) (2003).

7. Fastän den i det senare fallet kan ha haft betydelse att signalera att Eva hade en speciell samhällsposition med någon form av hushållsansvar. Skillnaden är som sagt inte definitiv. Se vidare Christopher Pihl & Maria Ågren, "Vad var en hustru? Ett begreppshistoriskt bidrag till genushistorien", *Historisk tidskrift* 134:2 (2014).

8. T.ex. Johan Biurman, *En kort doch tydelig bref-ställare...* (Stockholm 1731) s. 130–133.

drogs med hjälp av titlar och vilka principer dessa gränser utgick ifrån. De tidigare artiklarna har behandlat situationen under den tidigare delen av 1700-talet. Föreliggande studie behandlar förändringar fram till seklets slut.

Utgångspunkter

En faktor för ändrad titulering är att sociala strukturer förändrades. Det skedde i Sverige under 1700-talet. Inte minst minskade ståndsskillnadernas betydelse, dels genom att gamla privilegier urholkades, dels genom att rörligheten mellan olika stånd blev allt större.⁹ Detta ledde på längre sikt till ståndssamhällets upplösning under 1800-talet, men redan under 1700-talet fick utvecklingen konsekvenser. För att förklara vilka konsekvenser krävs en kort utvidgning av vad som menas med stånd.

Termen har inom historisk forskning använts på olika sätt och jämförs gärna med andra kategoriseringar, som kast, klass och socialgrupp.¹⁰ Det är inte utrymme att här gå igenom för- och nackdelar med olika definitioner. I denna studie syftar stånd på de grupper eller korporationer som baserades på reglerade privilegier, framför allt de fyra riksstånden, men också befäl, ämbetsmän med flera sociala kategorier. Sådana grupper skiljdes åt i status, rikedom och makt (vertikal stratifiering) men indelningen baserades primärt på samhällsfunktion (horisontell stratifiering).¹¹ Eftersom vertikala faktorer är viktiga för social stratifiering även i det moderna samhället ledde utvecklingen till att horisontella sociala skillnader minskade i betydelse och att vertikala därmed blev förhållandevis mer framträdande. Vilken korporation eller samhällsfunktion en människa förknippades med blev mindre viktigt och därför blev makt, rikedom och anseende mer markerat. Utvecklingen var dock mer komplicerad än så. Professionshistoriker har påpekat att samtidigt som stånden avvecklades ökade vikten av utbildning och specialisering inom många yrkesgrupper. Likheten mellan de äldre stånden och de

9. Carlsson (1949) s. 1; Åström (1950) s. 24.

10. T.ex. Max Weber, *Ekonomi och samhälle: Förståelsesociologins grunder 1* (Lund 1983, 1:a utg 1922) s. 213; Robert Mousnier, *Social hierarchies: 1450 to present* (London 1973, 1:a utg. 1969) s. 16–17; Peter Burke, "The language of order in early modern Europe", i M.L. Bush (red.), *Social order and social classes in Europe since 1500: Studies in social stratification* (London 1992) s. 2; Carlsson (2016) s. 18.

11. För en genomgång av begreppen vertikal och horisontell stratifiering, se Pitirim Sorokin, *Social mobility* (New York 1927) s. 7–8.

modernare professionerna är med andra ord stora.¹² En direkt koppling mellan samhällsliga strukturomvandlingar och titulering skulle därför innebära att tituleringen i slutet av 1700-talet tog mer fasta på människors utbildning och yrkesskicklighet än på deras privilegier. En sådan nära koppling kan inte tas för given, men som hypotes är det rimligt att förvänta sig både en förskjutning från iakttagande av horisontella till iakttagande av vertikala skillnader och en förskjutning mellan olika typer av horisontella skillnader.

Frågan är då hur läget var i början av 1700-talet. De två artiklar som hittills publicerats fokuserade på 1730-talet utifrån tre typer av källor: rättegångsprotokoll, rättsliga inlagor i form av lagfartsbrev, låneöverenskommelser och liknande privata ekonomiska ärenden samt titelsidor till tillfällesdikter, se vidare nedan.¹³ De gränser som titulering där drog mellan människor överensstämde i stor utsträckning med den etablerade bilden av social stratifiering i ståndssamhället, men inte helt och hållet. Fem principer för titulering kan urskiljas: stånd, status – främst representerat via rangskillnader inom samma hierarki, till exempel bland befäl – och civilstånd får betraktas som förväntade principer i början av 1700-talet, liksom i viss mån statstjänst – till exempel titlar som konungens troman. Något mer förvånande är kanske att profession redan då var en framträdande princip för titulering. Profession och statstjänst styrde enbart mäns titlar, civilstånd enbart kvinnors, status båda könens och stånd främst mäns, men i viss mån även kvinnors.

Vissa skillnader fanns mellan källtyperna. Rättegångsprotokollen var konsekventa i sitt användande av titlar. Visserligen förkortades eller utelämnades titlar ibland, men i övrigt var variationen minimal. En titel avsedd för en speciell socialgrupp användes aldrig om någon utanför denna grupp. Sett till dessa protokoll framstår den sociala stratifieringen genom titlar under 1730-talet som strikt och fixerad, även i praxis.

I de andra källorna var variationen större. Då och då tillät sig rättsinlagor och framför allt tillfälleslitteratur¹⁴ friheter som inte förekom i

12. T.ex. Magali Sarfati Larsson, *The rise of professionalism: A sociological analysis* (Berkeley 1977) s. xvi; William Doyle, "Myths of order and ordering myths", i Bush (red.) (1992) s. 220–221; Keith M. Macdonald, *The sociology of the professions* (London 1995) s. 36.

13. Diskussionen nedan baseras när inget annat anges på Ågren (2017) och Ågren (2018).

14. För den genre som här avses finns flera olika begrepp. Göran Stenberg, *Döden dikterar: En studie av likpredikningar och gravtal från 1600- och 1700-talen* (Stockholm 1998) s. 35. I denna artikel används omväxlande begreppen tillfälleslitteratur och tillfällesdikt.

protokoll. Sociala gränser kunde överskridas, om också försiktigt. Vissa titlar som i protokollen var strikt reserverade för en specifik grupp användes i de andra källtyperna bredare. Här kan exempelvis nämnas ämbetsmannatiteln högaktad. Ibland bättrades också etablerade titlar på med ett förstärkningsord: de mer formellt korrekta¹⁵ titlarna manhaftig (för befäl) och äreboren (förled till flera olika titlar) kunde till exempel smyckas till välmanhaftig respektive väläreboren. Detta borde teoretiskt sett ha inneburit en mer finkalibrerad social indelning, men i de flesta fall innebar även förstärkningsorden att sociala gränser suddades ut snarare än skärptes. Vilka personer som fick sina titlar förstärkta följde nämligen ingen hierarkisk ordning, utan var godtyckligt. Samma eller liknande titlar användes om människor från olika sociala strata. Privatpersoner var alltså mindre noga med social stratifiering än myndigheter. De använde i högre grad titlar för att behaga motparten, vilket alltså ledde till att den sociala stratifieringen blev mindre tydligt manifesterad.

Resultaten från 1730-talet visar ett samhälle där titlar användes både för att markera skillnader mellan människor och för att visa hövlighet: strikt, men inte utan variationer. För att se hur detta eventuellt förändrades under resten av 1700-talet kompletteras undersökningen med nedslag i 1760-talet och 1790-talet. Underlaget har precis som tidigare bestått av tre källtyper: rättegångsprotokoll, lagfartsbrev och titelsidor från tillfälleslitteratur.

Så långt sociala faktorer. Det är dock viktigt att komma ihåg att utvecklingen var mångfacetterad. Studien kompliceras av att den baseras på källor vars primära syfte till skillnad från exempelvis Tabellverkets befolkningsstatistik inte var att kategorisera människor. Det innebär att en förändrad tituleringspraxis inte enbart behöver ha berott på nya uppfattningar om sociala gränser. Bakgrunden kan också vara förändrad inställning till syftet med titulering.

Utgångspunkterna måste därför kompletteras med insikten att titulering kan förändras oberoende av sociala strukturuomvandlingar. Hånsyn måste tas till nya umgängesmönster, nya uppfattningar om vilka syften presentation av människor har. Därför behandlar första delen av denna studie hur de fem principerna förändrades under 1700-talets lopp,

15. Mer formellt korrekta enligt både den normativa källan Buirman 1731 och de striktare protokollen.

medan den senare delen redovisar andra förändringar och analyserar orsaker till dessa.

Slutligen visade de tidigare studierna att titulering i privatproducerade källor var friare än titulering i myndighetsproducerade. I de förstnämnda förekom en större variation av titlar, de tillämpades mindre programmatiskt och som ett resultat upprätthölls sociala skillnader inte lika strikt. Detta gällde tillfällesdikter i ännu högre grad än rättsliga brev.¹⁶ Därför är det intressant att undersöka om de källorna fortsatte att vara mindre bundna under resten av 1700-talet och om de i så fall kan antas ha varit de som drev en eventuell förändring.

Källorna

De tre källtyperna representerar tre olika typer av tilltal. Skillnaderna i titulering dem emellan beror på deras olika funktioner. I domstolsmaterialet användes titlar mest konsekvent och korrekt. Rimligen berodde det på den vikt av myndig oväldighet som rätten lade på sitt arbete samt på att behovet av att smicka eller knyta personliga kontakter var lågt. De båda andra källtyperna förenas av att privatpersoner där titulerade varandra. Kontexten skiljer sig dock mellan dem. Lagfartsbrev och liknande avtal ingick i en ekonomisk-juridisk process och var därmed även de formella. Hövlighet mellan parterna var en del av interaktionen, men behovet av smicker begränsat. Breven var en juridisk handling, inte en manifestation av status och de var inte avsedda att spridas till en större publik. Det var däremot tillfällesdikterna. De skrevs för att hylla mottagaren inför allmänheten, var normalt författade av en närstående eller en klient till vederbörande och inte del i myndighetsutövning.¹⁷ Därför är det inte förvånande att tillfällesdikter under 1730-talet var mer generösa och mindre strikta än inlagor och att protokoll var mer strikta och mindre generösa än båda de andra källtyperna. Det är en utgångspunkt för denna artikel att samma förhållande präglade resten av seklet.

Några tekniska kommentarer om källorna och hur de använts behövs också. Vad som registrerats är de titlar som föregår en persons namn. Viss hänsyn har också tagits till kontexten, vilken dock sällan visat sig

16. Ågren (2018) s. 100.

17. Stina Hansson, *Från Hercules till Swea: Den litterära textens förändringar* (Göteborg 2000) s. 54; Janne Lindqvist, *Dygdens förvandlingar: Begreppet dygd i tillfällestryck till handelsmän före 1780* (Uppsala 2002) s. 12–13. Möjligen utgör likpredikningar ett undantag. Stenberg (1998) s. 97.

ha någon betydelse. Relationen avsändare-mottagare har till exempel endast beaktats i undantagsfall, eftersom det ofta är omöjligt att avgöra vem som titulerar någon och för vems räkning.

Olika samhällsklasser är olika representerade i respektive källtyp. I rättegångsmaterialet, både protokoll och inlagor, figurerar främst vad som kan kallas vanligt folk: hantverkare, köpmän, bönder, enklare ämbetsmän och tjänstefolk samt främst män. Tillfälleslitteratur tillägnades däremot i högre grad samhällets övre skikt: präster, officerare, högre ämbetsmän, framgångsrika köpmän etcetera. Kvinnor, särskilt ogifta, var också vanligare i tillfälleslitteraturen. Detta innebär glidningar mellan de olika underlagen, men det omöjliggör inte jämförelser. De flesta samhällsklasser nämns åtminstone sporadiskt i varje källtyp under varje undersökt decennium. Undantagen är bönder och tjänstefolk, vilka inte förekommer alls i tillfällesdikt. Därför ingår dessa grupper inte i jämförelsen mellan olika källtyper, däremot i jämförelsen mellan olika decennier.

Rättegångsprotokollen är hämtade från Uppsala kämnärs- och rådhusrätt, primärt ordinarie protokoll, men också rådhusrättens småprotokoll. Från de senare är också inlagorna hämtade. I småprotokollen behandlades lagfarts- och uppbudsärenden, vilka ofta innehöll avskrifter av köpekontrakt och andra avtal mellan parterna. Tillfälleslitteraturen kommer i sin tur från Uppsala universitetsbiblioteks samling Personalverser över enskilda. Bland de sistnämnda är det geografiska urvalet bredare än Uppsala stad, men det har ingen praktisk betydelse. Undersökningen är inte ute efter att analysera geografiska skillnader och tidigare studier har visat att sådana inte var relevanta.¹⁸

Varför endast tillfällesdikternas titelsidor har undersökts kan också kräva en förklaring. Undersökningens fokus ligger på de situationer där människor introducerades, eftersom det främst var då de titulerades. Vid upprepade omnämmanden var titlar mindre viktiga. Därför räcker titelsidorna som underlag. Därmed renodlas också studiet av titlar. Titelsidorna tog normalt enbart upp just titlar medan själva innehållet i tillfälleslitteraturen var fullt av allmänna beskrivningar av den hyllades goda egenskaper. Även dessa beskrivningar utgick ofta från samhällsposition,¹⁹ men var alltså inte titlar och därmed inte i fokus för denna studie.

18. Ågren (2017).

19. T.ex. Stenberg (1998) s. 125; Hansson (2000) s. 57–58; Lindqvist (2002) s. 11–12.

En
Trogen Abrahams Son
Saknad och Beklagad,

Da

Probsten öfwer Östra Roslags Contract
och Kyrkoherden i Täby församling,

Hög, Årenwördige och Höglärde Herren,

Herr ABRAHAM
ALMQUIST,

Sedan själen blifwit flyttad i Abrahams
sköte, til sin kropp begrafdes i Täby Kyrka
den 18 Sept. 1760.

STOCKHOLM;

Tryckt hos Nyström och Stolpe.

De fem principerna under senare delen av 1700-talet

De fem principernas betydelse förändrades under 1700-talet, men förutom i fråga om status skedde inga genomgripande förändringar. Vad gäller civilstånd förändrades inget. Under hela seklet gavs gifta och ogifta kvinnor olika titlar medan mäns aldrig avslöjade huruvida de var gifta eller inte. Kvinnors jungfru/mademoiselle/fröken respektive husfru/madame/fru motsvarades bland män enbart av herr.²⁰

Däremot kan viss ökad betoning på professionalitet iakttas. Det gäller dock bara fram till 1760-talet och bara för två eller möjligen tre yrkesgrupper: professorer, fältskärer och rådmän. Professorer delade i 1730-talets protokoll och inlagor titeln höglärd med prostar, medan de i tillfällesdikter ibland kallades vittberömda.²¹ Skillnaden mellan yrkesgrupperna spred sig med tiden. Prostar behöll titeln höglärd i alla källor.²² För professorer gällde däremot dels att vittberömda från och med 1760-talet var den vanligaste titeln i tillfällesdikter, dels att den på 1790-talet hade spridit sig till domstolsmaterialet och där användes parallellt med höglärd.²³ Professorer och prostar tillhörde båda prästeståndet men besatt olika sysselsättningar. När skillnaden mellan dem allt tydligare markerades genom separata titlar är det ett tecken på att profession blev viktigare som social indikator på ståndstillhörighetens bekostnad.

Fältskärer titulerades under 1730-talet med olika titlar. Den mest yrkesspecifika var hantverkartiteln mästare. Under 1760-talet användes i tillfällesdikter, men bara där, den nya titeln vittförfarne.²⁴ Samma titel gavs åt livmedikus, doktorn och professorn i medicin Samuel Aurivillius.²⁵ Fältskärernas särart i förhållande till hantverkare och

20. Se vidare nedan.

21. Ågren (2017) s. 9; Ågren (2018) s. 93 (dock tillsammans med det med prostar gemensamma högvördige).

22. T.ex. Johan Scharin, 7/6 1762, Uppsala rådhusrätt och magistrat (URM) AIIb:7, Uppsala landsarkiv (ULA); Abraham Almquist, *Almquist*, Personalverser över enskilda (PÖE) 4:o. 1760–1769, Uppsala universitetsbibliotek (UUB); Elias Aspelin, *Aspelin*, PÖE 4:o. 1790–1799, UUB. Tillfällesdikterna är tryckta, men inte sökbara via bibliotek. Därför utgår referenserna från samlingen, som arkivalier. I den är trycken sorterade i bokstavsordning efter huvudpersonen i hyllningen, inte efter författaren. Noterna utgår därför från principen: åsyftad person, verkets huvudperson, samling.

23. T.ex. Johan Amnell, *Amnell*; Mattias Asp, *Asp*, båda från PÖE 4:o. 1760–1769, UUB; Carl Peter Thunberg, 7/4 1794; Samuel Ziervogel, 28/4 1794, båda från URM AIIb:19, ULA.

24. Nils Adler, *Adler*, PÖE 4:o. 1760–1769, UUB.

25. Samuel Aurivillius, *Aurivillius*, PÖE 4:o. 1760–1769, UUB.

deras tillhörighet till läkarprofessionen markerades därmed.

Till detta kan också läggas att preses vid Uppsala kämnärsrätt vid ett möte 1763 tilltalades "vällagfarne herr rådman".²⁶ Därmed betonades rådmäns juridiska kompetens tydligare än under 1730-talet och i andra fall under 1760-talet, då de mindre specifika ämbetsmannatitlarna välbetrodde och högaktad användes.²⁷ Detta exempel är dock enstaka.

Någon allmän trend var det alltså inte fråga om. Andra specialutbildade, till exempel ämbetsmän och präster, fick inte mer specifika titlar än tidigare.²⁸ Vidare skedde ingen ytterligare utveckling mellan 1760-talet och 1790-talet. De som hade specifika titlar behöll dem eller blev av med dem, se nedan.²⁹

Någon genomgripande övergång från stånd till profession ägde alltså inte rum. Det illustreras bäst via adeln. Under 1730-talet tilltalades adelsmän alltid med sin adliga titel välboren, högvälboren för grevar och friherrar, även när de besatt en yrkesposition med bestämd titel, exempelvis befäl och ämbetsmän. Denna princip levde kvar under hela seklet.³⁰ Sysselsättning blev aldrig viktigare än börd för adeln.

Principen statstjänst markerades på 1730-talet genom skicket att titulera statsanställda med titlar som (konungens) troman eller trotjänare. Vilken av dessa titlar någon gavs avgjordes enbart av rang, inte av huruvida denna var verksam inom den juridiska, den kamerala, den kyrkliga eller den militära sfären.³¹ Bruket fortlevde under hela 1700-talet. Tromannatitlar användes endast i tillfälleslitteraturen: inte ofta, men mer än undantagsvis. Under både 1760-talet och 1790-talet fanns här en blandning av män med olika uppgifter och av olika ställning.³²

26. Icke namngiven rådman, 22/3 1763, Uppsala kämnärsrätt (UK) AI:35, ULA.

27. Ågren (2018) s. 90; "högaktad" Lars Bergström, *Bergström*, PÖE 4:o. 1760–1769, UUB; "välbetrodde" Carl Lemon, 12/5 1762; "välbetrodde" resp. "högaktade" Peter Becklin, 3/12 1764, URM AIIb:7, ULA. Redan under 1730-talet hade en tillfällesdikt titulerat en rådmän välvise. Titeln syftade på juridisk kompetens trots att det inte framgår språkligt. Ågren (2018) s. 93. Tillfällesdikter var dock redan då friare och generösare.

28. T.ex. landsfiskal "välbetrodde" Anders Martin Ekelund, 17/5 1762; kyrkoherden "välärevördig och höglärd" Albert Holmqvist, 3/4 1762, URM AIIb:7, ULA.

29. T.ex. rådmän "välbetrodde" Salomon Berglund, 28/4 1794, URM AIIb:19, ULA. Se också not 24.

30. Ågren (2018) s. 88–89; 92; överstelöjtnant "högvälborne" Christoffer Ekeblad, 18/1 1762, URM AIIb:7, ULA; härads hövding "välborne" Elis Schröderheim, 19/3 1793, UK AI:57, ULA.

31. Ågren (2018) s. 94.

32. T.ex. amiral Hans Ankarkrantz, *Ankarkrantz*; bergsrådet Johan Adelheim, *Adelheim*; lagman Reinhold Antonsson, *Antonsson*; löjtnant Carl Fredric Bergencrantz, *Bergencrantz*; kamrer Gustaf Bernegaus, *Bernegaus*; PÖE 4:o. 1760–1769, UUB; landshövding Friedrich Ben-

Bland dem utmärker sig akademiboktryckaren Johan Edman. Hans fall visar att tromannatitlar baserades just på anknytning till staten, inte på yrkestillhörighet. Edman var varken befäl, ämbetsman eller präst, utan hantverkare eller fabrikör. Dock stod han i statens tjänst med lön från universitetet.³³ Medan äretitlarna gjorde skillnad mellan uppgift, inkluderade tromannatitlarna alla statsanställda, oavsett sysselsättning.

Ett nytt inslag från och med 1760-talet var att kungliga ordnar ingick i titulering. De fungerade snarlikt tromannatitlar. Under 1760-talet tilldelades båda endast statstjänare. Till skillnad från tromannatitlar separerade ordnarna bärarna efter uppgift: militärer fick Svärdsorden, ämbetsmän och präster Nordstjärneorden. Flera av källornas officerare hade Svärdsorden som del i sin titel medan kommersrådet Jonas Alströmer titulerades riddare av Nordstjärneorden.³⁴ Strikt sett var det inte titelbruket i sig som hade förändrats. De kungliga ordnarna instiftades 1748 och kunde därför inte förekomma i titulatur under 1730-talet. Där emot var de del av samma process som tromannatitlarna. I en situation där nya sociala skillnader växte fram, uppstod också nya sätt att visa sig exklusiv.³⁵

På 1790-talet hade Vasaorden instiftats. Den delades ut till män som gjort insatser för jordbruk, handel, industri, konst och så vidare. Om någon bar en orden betydde det nu alltså inte nödvändigtvis att denne var statligt anställd. I denna undersökning har det dock ingen betydelse eftersom de två personer som titulerades med Vasaorden hade statlig tjänst precis som innehavarna av de andra ordnarna.³⁶

net, *Bennet*; generalmajor Corfitz Ludvig Beck-Friis, *Beck-Friis*; biskop Olof Celsius, *Celsius*; borgmästare Hans Carleberg, *Carleberg*; akademiboktryckaren Johan Edman, *Edman*, PÖE 4:0. 1790–1799, UUB.

33. Claes Annerstedt, *Uppsala universitets historia* III:2 (Uppsala 1914) s. 530–31.

34. T.ex. "kommendör av kungl. Svärdsorden" amiral Hans Ankarkrantz, *Ankarkrantz*; "riddaren av Nordstjärneorden" kommersråd Jonas Alströmer, *Alströmer*, PÖE 4:0. 1760–1769, UUB; "riddaren av Kungl. Maj:ts svärdsorden" överstelöjtnant Christoffer Ekeblad, 18/1 1762, URM AIIb:7, ULA.

35. Stefan Lundblad, "Högborgerliga statusbilder förmedlade genom gravstenar och nekrologer i 1800-talets Gävle", i Andersson, Larsson & Winton (red.) (2003) s. 40; Göran Norrby, *Adel i förvandling: Adliga strategier och identiteter i 1800-talets borgerliga samhälle* (Stockholm 2005) s. 80.

36. Överste Jacob Wilhelm Bennet, *Bennet*, PÖE 4:0. 1790–1799, UUB; professor Carl Peter Thunberg, 17/2 & 7/4 1794, URM AIIb:19, ULA.

Genom dessa båda typer av titulatur lyftes alltså kungen som patron fram samtidigt som skillnaden mellan olika typer av statstjänst ignorerades. Ordnarna gjorde visserligen skillnad mellan militärt och civilt, men inte mer än så och på 1790-talet var källorna inte alltid noga med att precisera vilken orden det rörde sig om. Det framgick till exempel inte av texten vilken orden "majoren och riddaren" Adolf Fredric Voigtländer eller "kanslirådet och riddaren" Gudmund Adelberth innehade.³⁷ Tromannatitlarna var i sin tur ännu mer generella. Staten trädde fram som en ny korporation, beredd att ersätta både stånd och profession som princip för social stratifiering.

Den utveckling status som princip för social stratifiering genomgick var mer komplicerad. Om fler titlar som markerade vertikal skillnad mellan folk började användas vore det ett tecken på att status blev viktigare. Sådana exempel finns, men bara enstaka.

Under 1730-talet kallades alla ogifta kvinnor jungfru i samtliga källtyper.³⁸ Från och med 1760-talet förekom i tillfällesdikter dock även fröken och mademoiselle eller demoiselle. Fröken användes endast om adliga flickor och framhävde deras exklusivitet.³⁹ På liknande sätt separerade mademoiselle under 1760-talet ofrälse högreståndskvinnor från enklare flickor. Titeln användes parallellt med jungfru bland präster, ämbetsmän, fältskärer samt köpmän och andra entreprenörer.⁴⁰ Bland lägre tjänstemän och hantverkare användes däremot fortfarande enbart jungfru.⁴¹ Under 1790-talet var mademoiselle fortfarande en gångbar titel inom samma grupper, men hade då också fått ett vidare användningsområde och presenteras därför nedan.

Längre ned i samhällshierarkin började äretiteln (väl-)förständig användas. Fyra fall har registrerats, samtliga i rättsinlagor jämnt fördelade mellan 1760- och 1790-talen: en slottstimmerkarl och en bonde från

37. 13/1 1794, URM AIIb:19, ULA; *Adelberth* (Stockholm 1798), PÖE 4:o. 1790–1799, UUB.
38. Ågren (2018) s. 98.

39. T.ex. Christina Ollonberg, *Alströmer*; Maria Stiernblad, *Beck-Friis*, PÖE 4:o. 1760–1769, UUB; Beata Posse, *Funck*; Magdalena Coyet, *Coyet*, PÖE 4:o. 1790–1799, UUB. Enligt Elin Hinemo, *Inför högsta instans: Samspelet mellan kvinnors handlingsutrymme och rättslig reglering i Justitierevisionen 1760–1860* (Uppsala 2016) s. 45 var jungfru fortfarande vanligt om adliga flickor vid mitten av 1700-talet.

40. T.ex. kyrkoherdebruden Anna Helledaï, *Arenius*; kronofogdebruden Elsa Grave, *Ahlmberg*; fältskärbruden Margaretha Schacht, *Adler*; grosshandlarbruden Johanna Hoffman, *Ainoor*; brukspatronsbruden Inga Hultman, *Bauman*, PÖE 4:o. 1760–1769, UUB.

41. T.ex. kopparslagarbruden Maria Dahlenia, *Bergman*; vaktmästarbruden Johanna Thingt, *Bergman*, PÖE 4:o. 1760–1769, UUB.

vardera årtiondet.⁴² Trots det låga antalet är fenomenet intressant. Det rörde sig om personer som befann sig strax under det lägre borgerskapet i samhällshierarkin: hantverkare utan självständig ställning och bönder. Under 1730-talet lämnades sådana män otitulerade och separerades alltså inte från tjänstefolk, okvalificerade arbetare och dylika, trots att de stod högre än dem socialt.⁴³ Nu hade dock en titel som särskilde dem börjat användas, om också sparsamt.

Slutsatsen är därför att nya skillnader visserligen kan iakttas, men att det inte rörde sig om en genomgående trend. De nya titlarna var få och inga ytterligare introducerades på 1790-talet. Övriga förändringar tyder tvärtom på att strikta skillnader mellan samhällsgrupper iakttogs i allt lägre grad. Till att börja med var det en effekt av den inflation i titlar som ägde rum. Inflationen hade två sidor.

Den ena var att titlar förseddes med ett förled som fick dem att verka finare. Välmanhaftig i stället för manhaftig för befäl är ett exempel. Titeln hade förekommit på 1730-talet, men blev nu vanligare och spred sig från tillfällesdiker till protokoll.⁴⁴ Dessa förled kunde ha skapat ytterligare vertikala sociala gränser: om en sergeant var manhaftig borde en kapten vara välmanhaftig etcetera. Huruvida den finare eller den enklare formen användes följde dock inget hierarkiskt mönster.⁴⁵ Syftet med att lägga till väl- var alltså inte att separera högre från lägre, utan att visa extra respekt mot enskilda. Individuell hövlighet kunde med andra ord vara viktigare än social stratifiering.

Inflationens andra sida var att titlar spreds nedåt i samhällshierarkin. Tendensen är tydligast bland kvinnor. Under 1730-talet var fru finare än madame, som i sin tur var finare än hustru. Med ett undantag, en samsk-makarhustru, titulerades hantverkarmakor aldrig finare än hustru och köpmannamakor aldrig finare än madame.⁴⁶ Från och med 1760-talet kunde däremot hantverkarmakor kallas madame och köpmannamakor

42. Slottstimmerkarlen "förståndig" Anders Hellgren, 10/5 1762; bonden "välförståndig" Hans Andersson, 7/6 1762, URM AIIb:7, ULA; bonden "förståndig" Nils Matsson, 3/2 1794; slottstimmerkarlen "välförståndig" Johan Ernlund, 17/3 1794, URM AIIb:19, ULA.

43. Ågren (2017) s. 8.

44. T.ex. kvartermästaren "välmanhaftig" Jan Wenman, 8/3 1763, UK AI:35, ULA.

45. Kvartermästare (se föreg. not) var underofficerare men även löjtnant Widegren kallades välmanhaftig, 25/1 1763, UK AI:35, ULA. I 1790-talets protokoll användes titeln om sergeant Carl Johan Forstrand, 26/4 1793, UK AI:57, ULA. Även titlarna välförståndig och förståndig (not 42) verkar ha varit utbytbara.

46. Ågren (2017) s. 15; Ågren (2018) s. 90.

fru i tillfällesdikter. På 1790-hade båda titelbruken spridits till domstolarna och till och med en murares hustru kallades fru i en inlaga.⁴⁷ Exempelen signalerar stärkande av borgerliga kvinnors ställning. Finare titlar användes längre ned i samhället.

Ändå introducerades inga nya titlar för att särskilja de högre samhällslagrens kvinnor från de lägre. Visserligen försvann enklare titlar för prästmakor i samtliga källtyper. Under 1730-talet titulerades de ibland madame och till och med hustru, men från och med 1760-talet gällde endast fru.⁴⁸ Eftersom borgerliga kvinnor kom ikapp på 1790-talet hjälpte dock inte detta på längre sikt. De högre samhällsskiktens kvinnor hade inget bestående försvar mot den nivellering som inflationen i titlar innebar.

Titeln mademoiselle utvecklades på liknande sätt. På 1790-talen användes den fortfarande parallellt med det enklare jungfru om flickor i präst-, läkar-, ämbetsmänna-, köpmanna- och fabrikörsfamiljer.⁴⁹ Nu kallades dock även en hantverkarflicka "demoiselle" i en tillfällesdikt.⁵⁰ Eftersom hon är den enda hantverkarflickan i materialet är det svårt att säga om exemplet är representativt. Det förefaller dock som om en ny titel infördes i mitten av 1700-talet för att betona skillnaden mellan folk, men att inflationen kommit ikapp den under slutet av seklet.⁵¹ Människors behov av att befordra sina nära innebar att skillnader inte upprätthölls i alla sammanhang. Därmed började också titlar förlora funktionen av att manifesteras social stratifiering i stora vertikalt separerade grupper.

När det gäller högaktad är det svårt att avgöra om den förändring som ägde rum bäst beskrivs som inflation eller något annat. Titeln var i 1730-talets protokoll reserverad för högre ämbetsmän, vanligen inom

47. Knappmakarmakan Anna Kampberg, *Arndt*; köpmannamakan Anna Nettelblad, *Arvidsson*, PÖE 4:o. 1760–1769, UUB; murarmakan Eva Catharina Mineur, 10/3 1794. Se också köpmannamakan "fru" Christina Brink, 17/3 1794 (inlaga); hattmakarmakan "madame" Maria Landerberg, 24/3 1794 (inlaga och protokoll). Allt i URM AIIb:19, ULA.

48. T.ex. prästmakorna Hedwig Possiet, 18/1 1762, URM AIIb:7, ULA (protokoll); Christina Groth, 13/1 1794, URM AIIb:19, ULA (inlaga); Brita Scharp, *Ekner*, PÖE 4:o. 1790–1799, UUB.

49. T.ex. professorsbruden Ingrid Ringberg, *Bring*; stadsfysicusbruden Margareta Alenius, *Ahl*; kronofogdebruden Gustava Munktell, *Bellander*; köpmannabruken Maria Lyckman, *Bodman*; fabrikörsbruden Maria Djurberg, *Appiarie*, PÖE 4:o. 1790–1799, UUB.

50. Christina Wiberg, *Eckerbom*, PÖE 4:o. 1790–1799, UUB.

51. Detta stöds av iakttagelser i tidigare forskning. Sten Carlsson, *Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor: Ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället* (Uppsala 1977) s. 15; Peter Henningsen, "Rang och titler klinge skal omkring mit navn som bjælder: Titulaturer, prædikater og patronymer i 1700-tallets Danmark", i 1066–*Tidsskrift for historie* 32:2 (2002) s. 14.

juridik. Under seklets gång spred den sig till enklare ämbetsmän och till finare näringsidkare.⁵² I tillfällesdikter och inlagor kunde sådana personer – bokhållare, köpmän, brukspatroner med flera – tituleras högaktade redan på 1730-talet men även i dessa källor kan en spridning märkas: till en knappmakare och en arrendator i tillfällesdikter samt till en apotekare i inlagor.⁵³

Delvis motsvarades detta av förändringar högre upp i samhällspyramiden. Bland de högre jurister som på 1730-talet kallats högaktade titulerades borgmästare och auditörer senare antingen hög-/välädel, eller trotjänare/-man.⁵⁴ Däremot kallades hovrättskommissarie Johan Ahlgren och vice häradshövding Jacob Asp högaktade i 1760-talets tillfälleslitteratur samt rådman Daniel Björkman och köpmannen Samuel Dahlin i 1790-talets.⁵⁵ Inflationen gällde främst enklare folk och ledde därför till att statuskillnader blev mindre markerade.

Dock luckrades som synes också horisontella skillnader upp. Källorna spred inte bara titeln högaktad till enklare ämbetsmän, utan även utanför ämbetsmannasfären. Detta gör det svårt att tala om förändringarna enbart i termer av inflation. Vad var det i stället?

Nya tendenser: uppluckring, artighet, snålhet, intimitet

Det faktum att titeln högaktad spreds horisontellt är anmärkningsvärt, men inte ensamt i sitt slag. Den tydligaste förändringen av tituleringskulturen under 1700-talet är nämligen en gradvis uppluckring av sociala gränser. Till att börja med användes allt oftare allmänna titlar i stället för gruppsspecifika. Detta gäller i synnerhet när befäl, präster, ämbetsmän och hantverkare titulerades.

Under 1730-talet var manhaftig befäls särskilda titel i samtliga kalltyper. Under 1760- och 1790-talen förekom titeln manhaftig däremot nästan enbart i protokoll. I tillfällesdikter och inlagor användes i stället antingen ordnar och trommannaskap, som ju omfattade alla statsanställda,

52. T.ex. direktör Claes Grill, 19/10 1761; fabriköer Anders Holmberg, 7/6 1762; ingenjör-lantmätare Olof Gerdes, 7/6 1762, URM AIIb:7, ULA; inspektor Sven Rydberg, 29/1 1793; UK AI:57, ULA; bankkamrer A.J. Arrhenius, 27/1 1794, URM AIIb:19, ULA.

53. Arrendatorn Johan Almgren, *Almgren*; knappmakaren Arndt, *Arndt*, PÖE 4:0. 1760–1769, UUB; apotekaren Christian Lökk, 17/5 1762, URM AIIb:7, ULA.

54. T.ex. borgmästare "högädle herr" Rinman, 22/3 1793, UK AI:57, ULA; auditören "välädle" Adolph Aulin, *Aulin*; borgmästare "kongl. maj:ts tromman [...] högädle" Carl Fredric Ekerman, *Ekerman*, PÖE 4:0. 1790–1799, UUB. Med undantag av auditören Adam Witte i Uppsala kämnärsrätt, se nedan.

55. *Ahlgren*; *Asp*, PÖE 4:0. 1760–1769, UUB; *Björkman*; *Dahlin*, PÖE 4:0. 1790–1799, UUB.

någon av de oprecisa titlarna ädel, välädel eller högädel eller helt enkelt bara herr.⁵⁶ Under 1790-talet, återfinns manhaftigt faktiskt inte mer än en gång ens i protokollen. I alla andra fall användes allmänna titlar.⁵⁷

Bland präster var utvecklingen något mindre tydlig. Fram till 1760-talet skedde ingen förändring, men på 1790-talet hade något hänt. De traditionella titlarna högvördig och högärevördig användes fortfarande regelbundet i tillfällesdikter tillägnade högre prästerskap: biskop, hovpredikant, prost och kyrkoherde. För enklare präster och lärare användes däremot enbart herr. I inlagor och protokoll användes specifika titlar blandat med allmänna.⁵⁸

Ämbetsmän genomgick en liknande utveckling. Den syns dock endast i tillfällesdikter. Under 1730-talet användes ämbetsmannatitlarna välbetrodd för enklare ämbetsmän och högaktad för finare i stor utsträckning. Under 1760-talet förekom välbetrodd endast en gång, vid vakt- och kompaniskrivaren Theodor Bagges bröllop.⁵⁹ Högaktad var fortfarande en populär titel men hade som sagt breddats och var inte längre gruppsspecifik. I övrigt användes tromannatitlar eller ännu mindre specifika titlar: högvälaktad, högädel eller herr.⁶⁰ Under 1790-talet hade utvecklingen gått ännu längre. Välbetrodd förekom nu inte alls och högaktad bara vid två tillfällen. I stället dominerade tromannatitlar, hög- och välädel samt herr.⁶¹ Behovet av att framhäva ämbetsmän som en specifik grupp minskade under hela seklet.

56. T.ex. "Kungl. maj:ts trotjänare [...] riddare av kungl. Svärdsorden" major Rudolph Ahlberg, *Ahlberg*; fänrik "ädel" Daniel Ahlbom, *Ahlbom*; kvartermästare "välädle" Anders Arehn, *Arehn*, PÖE 4:o. 1760–1769, UUB; amiralitetskapten "högdäle" Carl Fredric Broome, *Broome*; PÖE 4:o. 1790–1799, UUB; överstelöjtnant "herr" Winblad, 29/1 1793, UK AI:57, ULA. Se även not 45.

57. Sergeanten "välmanhaftige" Carl Johan Forstrand, 26/4 1793, UK AI:57, ULA. Se också t.ex. fänrik "herr" Bodin Carlsson och överste "riddare" Druva, 19/4 1793, UK AI:57, ULA.

58. T.ex. biskop "högvördige" Olof Celsius, *Celsius*; hovpredikant "högvördige" Carl Johan Alström, *Alström*; prosten "högärevördige" Elias Aspelin, *Aspelin*; kyrkoherden "högärevördige" Arnold Asplund, *Asplund*; stadskommministern "herr" Eric Arosén, *Arosén*; skolläraren "herr" Daniel Arosenius, *Arosenius*, PÖE 4:o. 1790–1799, UUB; professor Carl Peter Thunberg vars titlar varierade i både inlagor och protokoll 17/2 & 7/4 1792, URM AIIb:19, ULA.

59. *Bagge*, PÖE 4:o. 1760–1769, UUB.

60. T.ex. "högvälaktade" bokhållaren Johan Askberg, *Askberg*; "herr" bruksinspektör Johan Bergman, *Bergman*; "kungl. maj:ts troman [...] högdäle" lagman Reinhold Antonsson, *Antonsson*, PÖE 4:o. 1760–1769, UUB.

61. Högaktad: vågmästare Johan Barthengren, *Barthengren*; kronofogde Lars Bellander, *Bellander*, PÖE 4:o. 1790–1799, UUB. Inget av dessa yrken hade titulerats högaktad på 1730-talet. Se också t.ex. "konungens trotjänare högdäle herr" landskamrer Lars Gustav Bratt, *Bratt*; vice häradshövding "herr" Bernhard Ahlgren, *Ahlgren*; auditören "välädle herr" Adolph Aulin, *Aulin*, PÖE 4:o. 1790–1799, UUB.

Även för hantverkare illustreras förändringen bäst genom tillfällesdikter. Under 1730-talet dominerade gruppsspecifika titlar: konstferne/konstförfarne och mäster. Herr användes visserligen i sju av nio fall, men i fem av dessa tillsammans med konstferne eller mäster. De övriga två var tapetseraren "herr" Christian Gundelach och bokbindaren "äreborne och högvälaktad herr" Johan Hult.⁶² Bland dessa nio fall saknades alltså gruppsspecifik titel endast i två fall. Behovet av att fastslå gruppstillhörighet var med andra ord stort. Senare under seklet användes däremot allmänna titlar som herr, välaktad etcetera utan mäster eller konstfernen vid sammanlagt fem av sex tillfällen under 1760-talet och sju av åtta under 1790-talet.⁶³ För hantverkare var de specifika titlarnas tid i princip över, åtminstone i tillfällesdikter.

Jämför man befäl, präster, ämbetsmän och hantverkare framträder en bild där profession, stånd och till och med status framstår som allt mindre viktiga. Titlarna sa allt mindre om bärarens verksamhetsfält och sociala anseende. Allmän hövlighet trängde undan stratifiering som titulerings viktigaste funktion.

Vänder man på perspektivet och studerar förändringen med utgångspunkt från titlar i stället för från grupper bekräftas iakttagelserna. Flera gruppsspecifika titlar höll sig visserligen kvar inom den grupp de betecknade vid undersökningens början: konstfernen var under hela undersökningen exklusiv för hantverkare, lärd dito för präster. Andra spred sig dock på samma sätt som redan nämnda högaktad.

Under 1730-talet var titeln välbetrodd reserverad för ämbetsmän i mellanställning.⁶⁴ Detsamma gäller senare under seklet, med två intressanta undantag. En vice häradshövding och en auditör kallades i 1760-talets rättsprotokoll välbetrodda, fastän de som höga jurister borde ha titulerats högaktade.⁶⁵ På samma sätt fick en kyrkoherde och två prostar i domstolsprotokoll titeln "välärevördig" i stället för det "högärevördig" som tidigare och annars användes om högre präster-

62. *Gundelach; Hult*, PÖE 4:o. 1730–1739, UUB.

63. "Konstferne herr" förekom en gång på 1760-talet (glasmästare Johan Henrik Artzt, *Artzt*, PÖE 4:o. 1760–1769, UUB) och "konstferne mäster" en gång på 1790-talet (plåtsmed Anders Forssgren, *Forssgren*, PÖE 4:o. 1790–1799, UUB).

64. Ågren (2017) s. 9; Ågren (2018) s. 90.

65. Vice häradshövding Anders Engwall, 19/4 1762, URM AIIb:7, ULA; auditör Adam Witte, 1/2 1763, UK AI:35, ULA. Det var också den titel som användes på 1730-talet. Ågren (2017) s. 9.

skap.⁶⁶ Dessa exempel avviker från traditionell norm på ett annat sätt än de tidigare nämnda. Här är det fråga om människor som fick en enklare titel än brukligt, inte en finare.

Liknande exempel hittas i ett par tromannatituleringar. Fyra sådana titlar i hierarkisk ordning användes: (konungens) högstbetrodde man (avsedd för rangklass 1–3), högtbetrodde man (rangklass 4–5), troman (rangklass 6–2i) och trotjänare (rangklass därunder). Under 1760-talet kallades amiral David Ankarloo troman, trots att amiraler var av rangklass 4 och amiralskollegan Hans Ankarkrantz korrekt titulerades högtbetrodde man.⁶⁷ Under 1790-talet var förhållandet det omvända. Då titulerades generalmajor Corfitz Ludvig Beck-Friis och kaptenlöjtnant vid livdrabanterna Jacob De la Gardie (båda rangklass 7) med det finare högtbetrodde man trots att generalmajor Magnus Wilhelm Armfelt och landshövding Friedrich Bennet (också rangklass 7) titulerades med det korrekta troman.⁶⁸

I det senare fallet skulle avvikelserna kunna förklaras med den inflation som nämnts ovan. Inflationen var ju inte formell och kunde därför tillämpas relativt fritt. Sett i ljuset av vad som i övrigt hände är det dock troligare att det rör sig om en frihet som inte är riktad åt ett speciellt håll. Från och med 1760-talet var titlar mindre bundna till specifika samhällspositioner än tidigare och fyllde inte i lika hög grad funktionen att kategorisera människor, utan alltmer att visa allmän hövlighet. Det faktum att detta i vissa fall kunde resultera i en för enkel titel stärker intrycket av att människor inte höll lika noga reda på korrekt titulatur.

Denna uppluckring, snarare än inflation, kan också förklara varför titeln högaktad spreds under 1700-talet. Om utvecklingen enbart bestod i att enklare folk tog över finare folks titlar vore inflation det rimliga begreppet för att beskriva den. Som synes skedde dock också andra förändringar. Fint folk fick enklare titlar, tidigare specifika titlar spred sig till människor i andra samhällsfärer och allmänna titlar ersatte specifika. En allmän uppluckring i hur strikt titlar användes påverkade både vertikala och horisontella gränser. Det sena 1700-talet var på väg

66. Kyrkoherden Albert Holmqvist, 3/4 1762; prosten Johan Scharin, 10/5 & 7/6 1762; prosten Eric Halenius, 15/5 1762, URM AIIb:7, ULA.

67. *Ankarloo; Ankarkrantz*, PÖE 4:o. 1760–1769, UUB.

68. *Armfelt; Beck-Friis; Bennet; De la Gardie*, PÖE 4:o. 1790–1799, UUB.

mot ett samhälle där manifestering av social stratifiering inte längre var lika viktig.

Överlag blev titlar som aldrig hade varit förknippade med en specifik samhällsgrupp vanligare. Som tidigare nämnts trängde varianter av ädel ut manhaftig respektive högaktad när befäl och högre ämbetsmän titulerades. Att kopplingen mellan verksamhet och titel därmed försvagades bekräftas av att hög- och välädel också växte i andra samhällsgrupper.

Under 1730-talet förekom ingen av titlarna. På 1760-talet användes båda på en varierad skara människor. I protokoll titulerades en hovintendent högädel, i tillfällesdikter prydde båda titlarna förutom befäl också deras fruar samt män och kvinnor från ämbetsmänna-, näringsidkar- och prästfamiljer.⁶⁹ Detsamma gällde på 1790-talet. I inlagor kallades professorer och medlemmar av Uppsalas magistrat högädel, medan tillfälleslitteraturen nu använde båda titlarna för personer från ännu fler samhällssfärer.⁷⁰

Som synes var båda titlarna reserverade för ståndspersoner, men några skillnader iaktogs inte. Rent språkligt fanns en hierarkisk skillnad mellan termerna. Titlar som inleddes hög- var finare än titlar som inleddes väl- (högaktad-välaktad, höglärd-vällärd). I praktiken användes dock högädel/välädel om vartannat, utan någon stratifierande princip.

Exemplen visar också att uppluckringen inte bara angrep gränserna mellan stånd eller professioner. Till och med den tidigare strikt upprätthållna gränsen mellan manligt och kvinnligt började naggas i kanten. Under 1730-talet hade alla kvinnliga äretitlar förutom adliga främst byggts på varianter av dygd, medan män aldrig titulerades med dygdtitlar.⁷¹ Under seklets lopp ökade dock användningen av titlarna hög- och välädel även när kvinnor titulerades. På 1730-talet titulerades 89

69. Högädel: hovintendent Per Juhlin 7/4, 10/5 & 24/5 1762, URM AIIb:7, ULA; kollegiekamreren Gustaf Bernegaus, *Bernegaus*; lagman Reinhold Antonsson, *Antonsson*; direktör Carl Gustav Berling, *Berling*; köpmansmakan Anna Nettelblad, *Arvidsson*; prostinnan Catharina Aschania, *Aschania*. Välädel: kommandörkaptenskan Sigrid Londe, *Aureen*; brukspatron Hans Bauman, *Bauman*; kronofogdebruden Lovisa von Glahn, *Arnkihl*; skrivarbruden Ingrid Möller, *Bagge*; PÖE 4:0. 1760–1769, UUB. Se också not 58.

70. Högädel: t.ex. professor Samuel Ziervogel, 28/4 1794, URM AIIb:19, ULA; borgmästare Rinnman och icke namngiven rådmann, 22/3 1793, UK AI:57, ULA; landskamrer Nils Bergström, *Bergström*; apotekare Magnus Colliander, *Colliander*; skeppsbyggmästare Carl Gustav Falck, *Falck*; prostinnan Anna Brandt, *Brandt*. Välädel: t.ex. rådmann Johan Asck, *Asck*; prostinnan Elisabeth Bernzerus, *Billing*, PÖE 4:0. 1790–1799, UUB. Se också not 56 och 58.

71. Ågren (2017) s. 14; Ågren (2018) s. 98.

kvinnor med dygd-titlar och inga med hög- eller välädel.⁷² På 1760-talet var siffrorna 32 för dygd och 6 för hög-/välädel, och på 1790-talet 6 för dygd och 14 för hög-/välädel, allt i tillfällesdikt.⁷³ Ädel ger förvisso ingen antydning om yrkesskicklighet och därför var det kanske enklare att låta en kvinna vara det än till exempel höglärd eller konsterefare, men det innebar ändå en skillnad jämfört med tidigare. Den strikta separering av olika typer av människor genom titlar som var så tydlig i början av 1700-talet försvann på flera fronter under resten av seklet. Både yrkes- och könsgränser bleknade.

Förändringarna under 1700-talet bestod alltså inte i att nya principer för social stratifiering introducerades eller i att någon etablerad princip trängde ut en annan. De var mer grundläggande än så. Studiet av 1790-talets titulering ger bilden av ett samhälle där sociala skillnader har förlorat sin betydelse. Den slutsatsen är dock omöjlig. Under det sena 1700-talet var status och plats i samhället fortfarande viktigt.⁷⁴ Hur kan då förändringen förklaras?

Om orsaken inte var allmän social nivellering, måste den återfinnas närmre själva undersökningen: i källorna. Uppenbarligen var titulering inte längre det medel att manifestera social position det en gång varit. Och eftersom social stratifiering fortfarande var viktig måste någon annan funktion av titulering ha varit ännu viktigare. En möjlig förklaring finns i den etablerade uppfattningen om 1700-talets umgängesliv.

Under tidigmodern tid spreds en artighetskultur i samhället. Med begreppet artighet (*politeness*) avses ett sätt att umgås och uppträda. Frågan har främst diskuterats i brittisk forskning, där ursprunget preciseras till senare delen av 1600-talet.⁷⁵ Att vara artig i denna betydelse innebar att fästa sig mindre vid stel, ceremoniell hovetikett och i stället med hjälp av esprit och social kompetens göra tillvaron behaglig för alla

72. PÖE 4:0. 1730–1739 (Agrell–Hülphers), UUB. Här förekom dock "ädel" ensamt som titel på domprostinnan Beata Schmidt, *Helsingius*.

73. PÖE 4:0. 1760–1769 (Abelin–Beves); PÖE 4:0. 1790–1799 (Acrel–Funck), UUB.

74. Se t.ex. Mikael Alm, "Making a difference: Sartorial practices and social order in Eighteenth-Century Sweden", *Costume* 50:1 (2016) och där anförd litteratur.

75. Lawrence E. Klein, *Shaftesbury and the culture of politeness: Moral discourse and cultural politics in early eighteenth-century England* (Cambridge 1994) s. 3; Lawrence E. Klein, "Coffeehouse civility, 1660–1714: An aspect of post-courtly culture in England", *The Huntington Library Quarterly* 59:1 (1996); Anna Bryson, *From courtesy to civility: Changing codes from conduct in Early Modern England* (Oxford 1998); Philip Carter, *Men and the emergence of polite society, Britain 1660–1800* (Harlow 2001) s. 23.

i sällskapet. Vänlighet och generositet var bärande ideal.⁷⁶ Artighet var inte något exklusivt engelskt fenomen utan växte även fram i andra länder. I Sverige utvecklades kulturen inte senare än under slutet av 1700-talet.⁷⁷ Är det alltså denna nya artighet som gör sig påmind i de nya sätten att titulera? Medan den gammalmodiga etiketten använde titlar för att sortera in folk i fack och nivåer, syftade de nya titlarna till att visa uppskattning oberoende av stratifierande konventioner.

Delvis var det säkert så. Det finns dock flera aspekter som gör det svårt att se artighet som enda orsak till förändringen av tituleringsbruket. Till att börja med har tidigare forskning om fenomenet uppehållit sig vid fysiskt umgänge: bjudningar, offentliga tillställningar, kurorter med flera aspekter.⁷⁸ Om och hur skriftlig kommunikation påverkades har inte berörts.

Vidare är forskningen ense om att artighetsnormens öppnare inställning inte medförde att all uppmärksamhet på sociala skillnader ignorerades. Tvärtom var en del i konsten att vara artig att fortfarande bemöta var och en efter dennes stånd och status. Förutom vänlighet och generositet var också förfining ett ledord.⁷⁹ Det rimmar illa med att titlar som högädel, välädel och mademoiselle användes godtyckligt.

Det främsta skälet till att artighet inte ensamt kan förklara varför titlarna blev allt sämre på att markera sociala skillnader ligger dock inte i den tidigare forskningens inriktning och definitioner utan i källorna själva. Till stor del berodde de minskade skillnaderna nämligen inte på generositet utan på dess motsats: snålhet.

Fenomenet har redan berörts. Ett exempel är hur källorna på 1790-talet sällan preciserade vilken orden en person var riddare av, ett annat

76. Klein (1994) s. 3 & kap. 2; Klein (1996) s. 47–51; Bryson (1998) s. 159; Carter (2001) s. 3–10; 21–26; Lawrence E. Klein, "Politeness and the interpretation of the British Eighteenth Century", *The Historical Journal* 45:4 (2002).

77. Carter (2001) s. 21; 63; Elisabeth Mansén, *Ett paradis på jorden: Om den svenska kurortskulturen 1680–1880* (Stockholm 2001) s. 498; Kai Østberg, *Flyktige evigheter: Lojalitetsbånd og sivilisering i Aix-en-Provence og den franske revolusjons verden, 1775–1815* (Oslo 2004) s. 92; Leif Runefelt, *Att hasta mot undergången: Anspråk, flyktighet, förställning i debatten om konsumtion i Sverige 1730–1830* (Lund 2015) s. 142. Ingen av de svenska författarna använder ordet artighet som centralt begrepp, men de beskriver samma företeelser som de engelska forskare som talar om artighet.

78. Klein (1996); Bryson (1998) s. 77; Carter (2001) s. 16–17; Mansén (2001); Runefelt (2015) s. 152–153.

79. Carter (2001) s. 213; Mansén (2001) s. 501; Runefelt (2015) s. 160–170. Se även Østberg (2004) s. 82.

att både präster och ämbetsmän under samma decennium gärna i stället för äretitel gavs den korta och allmänna titeln herr, eller enbart positionstitel. Detta var en allmän trend. Eftersom tillfällesdiker var generösast med titlar syns förändringen tydligast i de källorna.⁸⁰ Under 1730-talet återfinns bland 272 tillfällesdiker ett ensamt exempel på att en person enbart gavs positionstitel, kaptenen Börje Grund.⁸¹ Ytterligare 16 personer presenterades utan äretitlar, men med kortare sekundärtitlar: herr, jungfru, magister och dylikt. Till detta kan läggas att av tolv personer utan positionstitel presenterades tio med äretitel, medan de övriga två var "herr" respektive "jungfru".⁸² På 1730-talet var det viktigt att framhäva social stratifiering genom äretitlar, och när det inte skedde åtminstone markera respekt med titlar som herr och dylika.

Fram till 1760-talet hade en drastisk förändring skett. Från denna tid återfinns bland 271 omnämmanden åtta personer som helt saknade sekundärtitel och ytterligare 77 utan äretitel. Den kvantitativa skillnaden är påtaglig, däremot är den innehållsliga inte så stor. De 77 utgjordes fortfarande framför allt av människor som titulerades herr, fru, jungfru etcetera. Möjligen kan det vara värt att notera att bruket sträckte sig något högre upp i samhället. Det var inte längre lika självklart att högadel och personer med ledande poster inom staten förärades äretitlar. Vid flera tillfällen kallades assessorer och deras makor enbart herr respektive fru och till exempel friherrlige excellensen Carl Adlermark endast "herr hovrättsrådet och lagmannen". Det tydligaste exemplet utgörs dock av hans maka som i samma text inte ens kallades fru utan bara "friherrinnan Anna Beata Wulfenstjerna".⁸³

På 1790-talet hade antalet ökat ännu mer, men inte lika drastiskt. Nu saknade 19 av 272 fall helt sekundärtitel, medan ytterligare 119 saknade äretitel, men kallades herr eller motsvarande. Äretitlar användes alltså nu i mindre än hälften av fallen (134 av 272). Visserligen angavs ju någon form av respekt även i 119 av de övriga 138 fallen, men behovet av att stratifiera och kategorisera var märkbart lägre än under början av seklet.

80. I övriga källtyper var det redan på 1730-talet relativt vanligt att människor bara titulerades kort eller inte alls. Ågren (2017) s. 8; Ågren (2018) s. 89. Detta förändrades inte senare.

81. Grund, PÖE 4:o. 1730–1739, UUB.

82. Friederich Boman och Anna Falck, *Boman*. Se också t.ex. "äreborne och högaktade" Carl Barckman och "äreborna och dygderika" Annika Norling, *Barckman*, PÖE 4:o. 1730–1739, UUB.

83. *Adlermark*. Se också t.ex. assessorn Fredrik Alstrin och Anna Götherberg, *Alstrin*, PÖE 4:o. 1760–1769, UUB.

Mot det kan invändas att yrkes- och andra positionstitlar i sig preciserade en persons sociala tillhörighet. Även sådana titlar hade dock blivit ovanligare. På 1730-talet utelämnades positionstitel i tolv fall. På 1760-talet hade antalet sjunkit till nio, men på 1790-talet ökat till 43. Behovet av att över huvud taget kategorisera människor hade minskat.

När minskad betoning av sociala skillnader var ett resultat av att enklare människor gavs finare titlar kan det förklaras med artighet. När minskningen däremot berodde på att de inte titulerades alls måste orsaken ha varit en annan. Frågan är vilka faktorer som får människor att i ceremoniella och representativa sammanhang helt utesluta information om samhällsposition. Ytterligare en förändring under 1700-talets lopp kan ge svar på det.

Det faktum att titulering utvecklades från ett sätt att kategorisera människor till ett sätt att visa uppskattning antyder att bruket blev mer privat och personligt. Därutöver finns andra tecken på att intimiteten ökade. Medan äretitlar, vilka betonar en persons egenskaper eller anseende, blev ovanligare, blev titlar som kär eller älskad, vilka fokuserar på känslomässiga relationer, vanligare. Av naturliga skäl förekom sådana titlar endast i privatproducerade skrifter som domstolsinlagor och tillfällesdikt och alltid tillsammans med något ord som betecknade familjerelation: maka, son, svåger och andra termer.⁸⁴

Utvecklingen i inlagor respektive tillfällesdikter såg något olika ut. I inlagor användes kärlekstitlar om sex personer på 1730-talet, 15 på 1760-talet samt en på 1790-talet.⁸⁵ Siffrorna antyder att bruket ökade under mitten av seklet och sedan gick tillbaka. De är dock en smula missvisande vilket framgår om man räknar alla omnämnda släktingar. Angivna närstående utan kärlekstitlar var fyra under 1730-talet, fem under 1760-talet, och en under 1790-talet.⁸⁶ Det låga antalet kärlekstitulerade under 1790-talet berodde alltså på att färre parter med släkterelation uppträdde inför rätta. Möjligen kan en puckel i användningen skönjas

84. Kai Østberg har gjort liknande iakttagelser från decennierna runt 1800 i Frankrike. Där förekom dock också markeringar av andra relationer än släktskap: "ödmjuka och lydiga tjänare" t.ex. Østberg (2004) s. 84.

85. T.ex. "kära hustru" Ingrid Kleen, 21/4 1735; "kära svåger" Erik Falk, 16/6 1735; URM AIIb:1c, ULA; "kära broder" Carl Heller, 18/1 1762; "kära syster" Maria Holmberg, 5/4 1762, URM AIIb:7, ULA; "kära maka" Eva Mineur, 10/3 1794, URM AIIb:19, ULA.

86. T.ex. Olof Quist (svåger), 7/1 1734; Petter Dahlman (far och svärfar), 2/6 1735, URM AIIb:1c, ULA; Helena Holm (maka), 20/7 1761, URM AIIb:6, ULA; Olof Lundholm, 7/6 1762 (bror), URM AIIb:7, ULA; Samuel Wikblad (styvson), 17/3 1794, URM AIIb:19, ULA.

vid mitten av seklet. I stort är slutsatsen dock att kärlekstitlar i inlagor användes ibland och utelämnades ibland under alla tre undersökningsperioderna – precis som andra titlar.

Därför illustrerar tillfällesdikterna utvecklingen tydligare. Visserligen kunde dessa liksom protokollen vara författade av någon som inte var släkt med den hyllade, och det är ofta svårt att avgöra om så var fallet. Här har det dock mindre betydelse eftersom tillfällesdiktens titelsida inte primärt syftade till att uttrycka författarens känslor, utan att framställa den hyllades goda relation till sina nära. Under 1730-talet användes kärlekstitlar inte om vuxna män, däremot om sex kvinnor och en pojke. Av dessa kallades tre av kvinnorna dessutom dygdiga eller dygderika medan de övriga inte gavs några andra titlar.⁸⁷ Kärlekstitlar var alltså dels ovanliga, dels exklusiva för kvinnor och barn, det vill säga personer som vid denna tid inte tillerkändes gruppsspecifika titlar. En mans titlar kopplades på 1730-talet till hans samhällsposition, en kvinna var dygdig och/eller älskad, barn endast älskade.

På 1760-talet fanns en vuxen man med bland de älskade: komministern Eric Arnelius. Värt att notera i hans fall är att äretiteln ”välärevördige och högvällärde” också användes.⁸⁸ Därtill kan möjligen läggas en ”huld fader, pastorn [...] välärevördige och höglärde herr magister Michaël Abelin”.⁸⁹ Ordet huld har inte samma intima karaktär som kär eller älskad, men det är mer personligt än de termer som normalt användes för att titulera prästmän och det kopplades till Abelins fadersroll.

Antalet kärlekstitulerade kvinnor hade samtidigt ökat från sex till elva plus en huld moder och var socialt spridda från en adlig biskopinna till en knappmakares hustru. Det fanns en liten övervikt för fall där äretitlar användes tillsammans med kärlekstitlar (sju stycken) jämfört med fall då kärlekstitlarna förekom ensamma (fyra stycken, fem inklusive den hulda modern).⁹⁰ Antalet var fortfarande lågt, men kärlekstitlar uppenbarligen ett växande fenomen. De användes i alla samhällsklasser,

87. T.ex. kyrkoherdedottern ”dygdiga och kärleksliga” Maria Fornelia, *Fornelius*; köpmannamakan ”högtälskeliga [...] kära” Beata Trundman, *Bång*; tullskrivardottern ”kära” Sara Berg, *Berg*; kommissariesonen ”kära” Johan Hackman, *Hackman*, PÖE 4:0. 1730–1739, UUB.

88. *Arnelius*, PÖE 4:0. 1760–1769, UUB.

89. *Abelin*, PÖE 4:0. 1760–1769, UUB.

90. T.ex. lagmansmakan ”hulda moder” Catharina Bellman, *Bellman*; biskopinnan ”högtälskade [...] välborna” Ulrica Benzelstierna, *Benzelstierna*; knappmakarnakan ”kärleksliga [...] dygdäda” Anna Kampberg, *Arndt*; kofferdikaptenskan ”kära” Christina Witte, *von Asperen*, PÖE 4:0. 1760–1769, UUB.

men förknippades fortfarande främst med kvinnor, något som stärker intrycket av att ett mer privat och intimt tilltal hade börjat växa fram. Det känslomässiga, det privata och familjen associerades vid denna tid mer med kvinnor än med män.⁹¹

Det sistnämnda gällde även på 1790-talet, då antalet kärlekstitlar dessutom hade ökat kraftigt. De älskade personerna var fyra manliga, varav en minderårig, och 19 kvinnliga. Två av de vuxna männen introducerades utan kärlekstitlar men kallades längre ned på titelbladet "älskad yngling, högaktad man, vördad åldrig" i prosten Daniel Eneboms fall och "hulde morfar" i sjömilitiekommissarien Fischerströms.⁹² För män var relationen till de nära i bästa fall av sekundär betydelse.

Bland kvinnorna var den sociala spridningen även nu relativt stor. Här återfinns förutom flera med okänd bakgrund: kvinnor från officers- och ämbetsmannafamiljer, från borgerliga hem samt två prostinnor. Ingen av dessa kvinnor var dessutom dygdig eller ädel, däremot kallades den ena prostinnan "vördad och älskad".⁹³ I övrigt är förändringen inte anmärkningsvärd. Äretitlar användes allt mer sällan och ansågs tydligen inte nödvändiga i dessa 19 fall. Därmed stärks intrycket av att en förskjutning skett. Kärlekstitlar hade börjat ersätta äretitlar.

På vilket sätt påverkar då detta tolkningen av orsaken till titelsnålheten? Det ökade intresset för kärlekstitlar och den allt knappare tituleringen ser ytligt sett ut att representera helt olika utvecklingslinjer: en generösare och mer personlig respektive en snålare och mer distanserad. I själva verket är båda uttryck för samma breda förändring. Den ökade tonvikten på titlar som betonar känslor visar att tilltalet blev mer personligt. Tillfällesdiktens syfte hade alltid varit både att visa upp hyllningsobjektet inför en omvärld och att manifestera relationer. Under 1700-talets lopp blev uppenbarligen den senare funktionen viktigare på den förras bekostnad. Det blev mindre viktigt att koppla objektet till en samhällsposition och den status som följde med den, mer viktigt att framhäva personliga band.

91. Hansson (2000) s. 59; Hinnemo (2016) s. 161.

92. *Enebom, Fischerström*; PÖE 4:0. 1790–1799, UUB. Den tredje presenterades kort och anonymt, se not 94.

93. Anna Barfoth, *Barfoth*. Se också t.ex. köpmanmakan "kära" Elisabeth Titze, *Ahlberg*; kaptenskan "kärlekskliga" Charlotta Lieberath, *Broome*; kronofogdemakan "älskade" Emerentia Solbergh, *Fahlstedt*, PÖE 4:0. 1790–1799, UUB, samt not 94.

Det minskande användandet av titlar över huvud taget visar å sin sida att det blev mindre viktigt att identifiera de personer som hyllades. Om det bara hade varit äretitlar och dylikt som försvunnit hade det tytt på att behovet av att kategorisera och manifesteras status minskat. När även positionstitlar blir mer sällsynta tyder det däremot på att omvärlden blir mindre intressant. Att ange någons yrke eller samhällsposition är ett sätt att identifiera denne och när sådana uppgifter saknas var identifikation uppenbarligen inte lika viktigt. Tillfällesdikterna skrevs inte längre primärt för en bred offentlighet utan för människor som förväntades veta vem som avsågs utan utförlig information. I de tydligaste exemplen hade det gått så långt att till och med fullständiga namn utelämnades. Ett par tillfällesdikter under 1790-talet är skrivna till "Billstens grav" respektive "Franzens bröllopsdag", en annan till "en kär och älskad systems och broders grav".⁹⁴ I dessa fall är intimiteten nästan övertydlig.

Intimitet är alltså det gemensamma drag som förenar kärleksord med snålhet. Medan hyllningar och minnesord under det tidiga 1700-talet främst hade varit ett sätt att befästa en social position med utgångspunkt från samhällsfunktion var de i slutet av seklet mest en familjeangelägenhet. Förändringen i användandet av titlar speglar med andra ord inte en förskjutning från horisontell till vertikal stratifiering eller från stånd till profession, utan övergången från ett synsätt på publik kommunikation till ett annat. Denna övergång visar i sin tur på en viktig förändring: Det publika blev allt mer privat och de personliga banden blev viktigare än den offentliga statusen. Slutsatsen blir därför att de förändringar i titulering som skedde inte berodde på att en typ av social stratifiering ersatte en annan utan på att tituleringen fick ett nytt syfte.

Denna insikt är inte helt enkel att foga in i den etablerade förståelsen av det sena 1700-talets Sverige. Det finns dock en del diskussioner i framför allt brittisk genushistorisk forskning som, trots att de huvudsakligen behandlar andra ämnen, kan vara belysande. Karen Harvey har noterat att tidigare avskilda delar av åtminstone medelklassens hem under 1700-talet allt mer kom att betraktas som en publik angelägenhet. Detta sammanföll med att den manlige husbonden, hushållets ansikte utåt, också kopplades till hemmets mer avskilda delar.⁹⁵ Besläktat med det

94. Anonym efter *Alström; Billsten; Franzen*, PÖE 4:0. 1790–1799, UUB.

95. Karin Harvey, *The little republic: Masculinity and domestic authority in eighteenth-century Britain* (Oxford 2012) s. 182; 187–189.

är Amanda Vickers iakttagelse av "publika familjer" (*public families*) vars hela liv, inklusive det som normalt skulle kallas privatliv, var en angelägenhet för offentligheten.⁹⁶ Numera visade man alltså inte bara upp sin karriär eller position, utan också sitt familjeliv, för samhället.

I samband med det blev det dock också viktigt att markera tydlig distans. Till storstädernas nöjesparker fick alla som kunde lösa biljett tillträde. De var populära mål även för finare folk, men dessa såg till att hålla sig med varandra och inte beblanda sig med vem som helst. I den mån de var där för andras skull var det för att exkludera, inte för att inkludera.⁹⁷ Kanske är det detta som lyser igenom även i de svenska tillfällesdikterna. Knapphändig information är ett sätt att signalera innanför- och utanförskap. Den som tillhör rätt krets vet vem det handlar om och övriga blir påmind om att de inte tillhör denna krets. I så fall gick skrifterna, för att tala med Pierre Bourdieu, från att signalera symboliskt kapital till att signalera socialt. Det pekar också på att det blev viktigare att tillhöra rätt kretsar än att tillhöra rätt samhällsklass. Varför detta skedde i slutet av 1700-talet är dock svårare att svara på. Här krävs mer forskning, men utifrån andra frågeställningar.

Det privatas primat

Slutsatsen att titlarna utvecklades från att vara ett sätt att kategorisera till att bli ett sätt att behaga och exkludera stärks av hur förändringen spreds. Nya sätt att titulera uppträdde ofta först i privatproducerat material, i synnerhet tillfällesdikter, med andra ord i de källor som alltid hade lutat mer åt det hövliga och det privata än åt kategorisering.

I några fall spreds nymodigheterna inte vidare. Väläreboren förekom under 1730-talet endast i tillfällesdikt och kom inte senare att användas i andra källor. Likaledes började på 1760-talet välädel användas för personer av högre rang och mademoiselle för ogifta kvinnor, båda i

96. Amanda Vickery, *The gentleman's daughter: Women's lives in Georgian England* (New Haven 1998) s. 291.

97. Hannah Greig, "All together and all distinct': Public sociability and social exclusivity in London's pleasure gardens, c. 1740–1800", *The Journal of British Studies* 51:1 (2012) s. 68–72. Liknande beteenden har noterats i Ryssland av Andreas Schönle, "Private walks and public gazes: Enlightenment and the use of gardens in eighteenth-century in Russia", i Andrew Kahn (red.), *Representing private lives of the enlightenment* (Oxford 2010) s. 184–185 samt i Sverige (Stockholm) av My Hellsing, "Frihet, jämlikhet, avskildhet: Park och politisk kultur vid det gustavianska hovet", i Rikard Wingård et al. (red.), *Det återvunna paradiset: Tidigmoderna trädgårdar i fiktion och verklighet, teori och praktik* (Göteborg 2016). Den senares undersökning har dock ett politisk-historiskt, snarare än ett socialhistoriskt syfte.

tillfällesdikter, samt förständig för bönder och enklare hantverkare (i inlagor) utan att spridas till andra källtyper.⁹⁸ Här var det privata alltså inte motor för det officiella.

Ofta spred sig nya sätt att titulera dock från privat till officiellt. Det skedde på tre olika sätt. Det första var hur titlar spreds. I inlagor och tillfällesdikt kallades hantverksmästare konsterefaren redan på 1730-talet, men i protokoll inte förrän på 1760-talet.⁹⁹ Liknande exempel är hur professorers vittberömd eller befäls välmanhaftig på 1730-talet endast förekom i tillfällesdikt, men senare också i domstolsmaterial.

Det andra sättet är hur användningen av titlar spreds. Här återfinns högaktad. Titeln gavs i 1730-talets protokoll endast till högre ämbetsmän, men tillfällesdikters och inlagors bredare användande spred sig under seklet till protokollen. Liknande utveckling gällde för fru och madame. Jämfört med 1730-talet användes titlarna generösare i tillfällesdikter under 1760-talet och tre decennier senare hade denna generositet spritt sig till domstolsmaterialet.

Det tredje sättet är hur titlar fasades ut. Här finns ett exempel på hur privatproducerat material gick före, nämligen manhaftig. Från att under 1730-talet varit den gängse titeln för befäl i alla källtyper användes den under 1760-talet nästan enbart i protokoll och hade under 1790-talet mer eller mindre försvunnit även där.

Det går inte att säkert avgöra om tillfällesdikter och inlagor direkt påverkade protokoll. Utvecklingen är inte allmän, andra källtyper till exempel korrespondens har av metodiska skäl inte beaktats och förändringen har inte följts kontinuerligt. Vad som skedde mellan de studerade perioderna framgår inte. Därför går det bara att fastslå vilka förändringar som ägde rum, inte hur de gick till. Däremot gör exemplen ovan det troligt att källor skrivna av och mellan privatpersoner ledde utvecklingen.

Vad säger det i så fall? Resultaten pekar på att privatpersoners kommunikation sinsemellan var drivande för förändringar i manifestering av social stratifiering, oavsett om det gällde inlagornas ekonomiska och juridiska ärenden eller tillfällesdikternas hyllningar. Medan myndigheternas rättsprotokoll var mer trögrörliga och längre bevarade ett

98. Vad gäller mademoiselle kan den uteblivna spridningen delvis förklaras med att ogifta kvinnor förekom sparsamt i annat material än just tillfällesdikter.

99. Guldsmeden Carl Fahrberg, 12/1 1762, Uppsala rådhusrätts och magistrat A11b:7, ULA.

traditionellt sätt att bemöta människor, visade privatproducerade källor upp en större föränderlighet. Mycket tyder på att denna föränderlighet i sin tur påverkade protokollen. Praxis, mellanmänsklig aktivitet och vardaglig kultur var det som drev förändringar. Bakom dessa förändringar ligger djupgående strukturomvandlingar, men de krafter som gjorde att de förverkligades var enskilda människors val i mer eller mindre vardagliga situationer.

From categorization to exclusion: Changes in the functions of styles of address during the eighteenth century.

This study analyzes titles in everyday communication in Sweden's eighteenth-century estate society. The initial research questions were: how did people address each other in real-life communication, how did this change during the eighteenth century, and what does this indicate about social stratification in the late society of estates?

The source material is identical to the one used in previous similar studies focusing on the 1730s: court proceedings, petitions from private individuals to courts, and occasional print. Although this kind of material was sufficient for those previous studies, it was now inadequate to answer the last research question. Some changes could be identified. Differences between professions, which were important in the 1730s, increased in some instances up until the 1760s, but not later. To some extent, lower social classes obtained titles originally reserved for more esteemed people and this led to some equalization between classes.

Nevertheless, the most striking development was that politeness and intimacy replaced categorization as the primary function of address. In the 1790s, titles were used partly to praise people quite freely, and partly to express private relationships. The style of address also became more intimate in other ways. For example, in occasional print the importance of identification decreased. Together, this implies that titles were used more to strengthen personal bonds than to manifest someone's social position.

The change of practice means that styles of address say less about social stratification at the end of the eighteenth century than about stratification in the earlier parts of it. A new view on the purpose of presenting people had developed. The factors behind this change and how they influenced other social practices remain to be investigated.

The study shows one other important result. Texts by private individuals – court petitions and occasional print – were foremost in the change towards a new culture of address. These documents were more flexible than the formal court proceedings. New ways of addressing and categorizing people can be seen there first. Occasionally, this also spread to protocols. Therefore, this study shows that the dissolution of the awareness of social borders was not only the result of new laws and other government initiatives. Ordinary people's choices were even more important.

Keywords: titles, eighteenth century, politeness, social stratification, social inclusion & exclusion, Sweden